

УДК 378.147:69

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203715>**Світлана ЛАВІНДА,***orcid.org/0000-0002-7249-0286*

викладач кафедри української та російської мов як іноземної
Харківського національного університету міського господарства
імені О. М. Бекетова
(Харків, Україна) *Svlavinda@gmail.com*

МОВЛЕННЄВО-КОМУНІКАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ БУДІВНИЦТВА ТА ЦИВІЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ

Пріоритетним завданням сучасної системи вищої освіти є підготовка кваліфікованого і конкурентоспроможного фахівця, який не тільки володіє певним рівнем знань, умінь і навичок, а й має можливість практично застосувати їх для успішного досягнення зазначеної мети. За таких умов якісну професійну освіту має забезпечувати формування сукупності інтегрованих знань, умінь і якостей особистості – професійної компетентності фахівця. Тому актуальною є проблема формування професійної компетентності майбутніх фахівців, зокрема фахівців із будівництва та цивільної інженерії. Важливою складовою частиною професійної компетентності фахівця є комунікативна компетентність, яка створює соціально-психологічну основу взаємодії та сприяє інтенсивному включенню особистості у виробничу діяльність, забезпечуючи її якісний результат. Посилення вимог до компетентностей майбутніх фахівців зумовлює перегляд змісту навчання, впровадження інноваційних педагогічних технологій, форм і методів освітнього процесу. Тому питання компетентності, зокрема комунікативної, останнім часом належить до числа актуальних проблем освітнього процесу.

У статті висвітлено структуру мовленнєво-комунікативного компонента як невід'ємного складника професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців із будівництва та цивільної інженерії. З'ясовано актуальність зазначеного питання у сучасному суспільстві, методи формування комунікативної компетентності у процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням. Здійснено аналіз сучасних наукових джерел із зазначеного питання.

Мета статті – розкрити сутність і структуру мовленнєво-комунікативного компонента як одного зі складників професійно-комунікативної компетентності.

Наголошується на необхідності подальшої розробки методів формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із будівництва та цивільної інженерії у процесі навчання української мови.

Ключові слова: компетентність, комунікація, комунікативна компетентність, професійно-комунікативна компетентність, фахівці з будівництва та цивільної інженерії.

Svitlana LAVINDA,*orcid.org/0000-0002-7249-0286*

Lecturer at the Department of Ukrainian and Russian as a Foreign Language
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
(Kharkiv, Ukraine) *Svlavinda@gmail.com*

SPEECH-COMMUNICATIVE COMPONENT AS INALIENABLE CONSTITUENT OF PROFESSIONALLY COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE CONSTRUCT AND CIVIL ENGINEERING SPECIALISTS

The priority task of modern higher education system is preparation of qualified and competitive specialist, who not only has the certain level of knowledge, skills and abilities, but has the ability to practically use them for successful achievement of the specified goal. Under such conditions the formation of a set of integrated knowledge, skills and personality traits must ensure high-quality professional education – a professional competence of a specialist. Therefore, the urgent problem is the formation of professional competence of future specialists, in particular specialists in construct and civil engineering. An important component of professional competence of a specialist is communicative competence, which creates socio-psychological basis of interaction and contributes to the intensive inclusion of a person in a production activity, ensuring its qualitative result. Stricter requirements regarding the competence of future specialists makes viewing the contents of education, introduction of innovative teaching technologies, forms and methods of educational process. Therefore, the issue of competence, in particular, communicative, has recently been one of the urgent problems of the educational process.

This article highlights the structure of speech-communicative component as inalienable constituent of professional and communicative competence of future construct and civil engineering specialists. The relevance of this issue in modern society was clarified. Methods of forming communicative competence in the process of learning Ukrainian in a professional direction. An analysis of modern scientific sources on this issue was performed.

The purpose of this article is to reveal the essence and the structure of the communicative component as one of the constituents of professional and communicative competence.

The necessity of further development of methods of forming the communicative competence of future construct and civil engineering specialists in the process of learning Ukrainian is emphasized.

Key words: *competency, communication, communicative competency, professional and communicative competency, construction and civil engineering specialists.*

Постановка проблеми. Сьогодні у контексті основних напрямів реформування країни відповідно до «Стратегії – 2020» особлива увага влади, громадськості, численних ЗМІ та експертних кіл прикута до вирішення проблем оновлення та вдосконалення системи вищої освіти з урахуванням досвіду країн-членів ЄС.

У галузі вищої освіти передбачається стратегічне завдання – перехід до гнучкої, ступеневої системи підготовки фахівців для підвищення освітнього і культурного рівня суспільства, піднесення вищої освіти в Україні на рівень досягнень найбільш розвинених країн світу шляхом здійснення ряду міжнародних проектів та інвестицій.

Одним із невирішених сьогодні питань вищої професійної освіти є невідповідність системи освіти процесам технологічного розвитку країни та суспільства загалом. Серед умов, від яких залежить розв'язання комплексної проблеми формування фахової підготовки майбутнього фахівця з будівництва та цивільної інженерії, є питання формування важливої професійної домінанти – комунікативної компетентності.

Аналіз досліджень. Процеси комунікації відіграють важливу роль у будь-якій професійній діяльності, отже, майбутні фахівці з будівництва та цивільної інженерії не є винятком. Питанню комунікативної компетенції присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні науковці: лінгвісти (Є. Верещагін, В. Колесов, В. Костомаров, О. Потебня, Г. Сагач, О. Семенов), філософи (В. Андрущенко, М. Бахтін, В. Вандишев, Н. Вінер, Г. Гадамер, В. Кремень, П. Саух, П. Флоренський, Ю. Хабермас, Н. Хомський, К. Шеннон), психологи (Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, Г. Балл, Т. Бичкова, Л. Виготський, Р. Дафт, Ю. Ємельянов, О. Касаткіна, В. Назаренко, Дж. М. Уайменн, Р. Якобсон). Вагомою є частина педагогічних досліджень, цією проблематикою займалися Н. Абашкіна, А. Алексюк, Н. Андрущенко, Н. Бібік, Л. Ващенко, Д. Годлевська, К. Гуз, О. Добротвор, О. Пометун, І. Прокопенко, Л. Тархан, Г. Троцько та ін.

Мета дослідження – розкрити сутність і структуру мовленнєво-комунікативного компонента як

одного зі складників професійно-комунікативної компетентності.

Вклад основного матеріалу. Усі дослідники комунікативної компетентності погоджуються з думкою про те, що це одна із ключових компетентностей сучасного фахівця, яка виступає важливим орієнтиром професійної освіти. У зв'язку з цим науковці досліджують феномен комунікативної компетентності, її сутність і структуру.

Аналіз зазначеного питання проілюстрував, що дефініція «комунікативна компетентність» має широкий спектр визначення.

Спілкування поруч із діяльністю та пізнанням – основні способи буття людини у світі. Людина формується у спілкуванні, у контакті з іншим. У ранньому віці першорядну важливість має спілкування із близькими дорослими, потім «географія» спілкування людини поступово розширюється (Скутіна, 2012: 6). Становлення і розвиток комунікативної компетентності відбуваються, як відомо, у процесі спілкування особистості, тобто під час встановлення нею контакту і налагодження взаємодії з іншими людьми, коли здійснюються взаємний обмін інформацією, взаємовплив, контроль і коригування взаємних дій. Водночас комунікативна компетентність слугує психологічним інструментом діяльності суб'єкта спілкування. У зв'язку з цим важливо з'ясувати той конкретний науковий зміст, який дослідники вкладають у це поняття (Корніяка, 2009: 181).

Формування комунікативної компетентності є одним із головних складників професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців із будівництва та цивільної інженерії. «Комунікативна підготовка кадрів є одним із аспектів загальної неперервної професійної підготовки <...>, тому що однією з обов'язкових вимог <...> до сучасного фахівця з вищою освітою є високий рівень володіння комунікативною професійно орієнтованою компетенцією» (Павленко, 2005: 20).

В. Куніцина пропонує своє визначення комунікативної компетентності – це «володіння складними комунікативними навичками і вміннями, формування адекватних вмінь у нових соціальних

структурах, знання культурних норм і обмежень у спілкуванні, знання звичаїв, традицій, етикету в сфері спілкування, додержання пристойності, вихованість; орієнтація в комунікативних засобах, що властиві національному, становому менталітету і відтворюють засвоєний рольовий репертуар у рамках професії» (Куніцина, 2001: 481).

Ф. Бацевич розглядає поняття «комунікативна компетентність» як «сукупність знань і умінь учасників інтеракції спілкування у різноманітних умовах (ситуаціях) із різними комунікантами; набір комунікативних стратегій разом із володінням комунікативними правилами, максимами, постулатами і конвенціями спілкування» (Бацевич, 2004: 225).

Комунікативна компетентність, на думку О. Боровець, – це здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, що включає систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації у певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії (Боровець, 2016: 85).

Дефініцію «комунікативна компетентність» Ю. Вторнікова трактує як інтегративне особистісне утворення, яке виявляється у процесі комунікації як здатність актуалізувати та застосовувати отриманий досвід комунікативної діяльності й індивідуально-психологічні якості особистості для досягнення комунікативної мети (Вторнікова, 2013: 13).

Т. Бутенко під комунікативною компетентністю розуміє «володіння комунікативними знаннями, уміньми, навичками та здатність встановлювати необхідні контакти з іншими людьми» (Бутенко, 2011: 42).

А. Хом'як розглядає «комунікативну компетентність» як складову частину спілкування, систему внутрішніх ресурсів ефективної взаємодії людини з іншими людьми завдяки її адекватній орієнтації у власному психологічному потенціалі й потенціалі партнера, у комунікативній ситуації та задачі. Внутрішні ресурси – це ті компоненти, які можна виділити в комунікативній компетентності як інтегральному утворенні: цінності людини, що значно впливають на особливості її спілкування та є стереотипними орієнтаціями комунікативної практики; мотиви, що спонукають людину вступати в міжособистісні стосунки, спілкуватися; установки, за допомогою яких суспільство регулює відносини між людьми: вибірність сприйняття, емоційну реакцію, модель поведінки в ситуації спілкування; знання, уміння, навички зі спілкування, що співвідносяться з досвідом, вбудовуються у нього; особистісні риси індивіда, пізнавальні процеси й емо-

ційна сфера. Вислів «ефективна взаємодія» означає досягнення цілей у спілкуванні, знаходження консенсусу, пізнання, побудову гармонійних відносин» (Хом'як, 2010: 13).

У зв'язку з викладеним вище ми вважаємо, що комунікативна компетентність – це комплексна характеристика особистості, яка ґрунтується на ефективному здійсненні мовленнєвої взаємодії з іншим суб'єктом завдяки знанням, уміньми, навичкам із метою отримання бажаного результату. Отже, очевидно, що майбутні спеціалісти свою фахову діяльність вбачають у безпосередній комунікації. Спираючись на науковий доробок вчених, можемо наголошувати на тому, що один із головних аспектів професійної діяльності полягає у спілкуванні та взаємодії учасників між собою (комунікатор – реципієнт) з метою реалізації планів та отримання бажаного результату.

Аналіз низки наукових праць (таких учених, як Т. Бутенко, Ю. Вторнікова, Д. Годлевська, О. Загородна, С. Скворцова, В. Черевко, І. Черезова та ін.), присвячених питанню комунікативної компетентності, дає підстави розглядати цей феномен як здатність установлювати та підтримувати контакти між людьми, а отже, й контакти між суб'єктами професійного спілкування, основу якого складають конкретні знання з мови, поєднані із професійними знаннями.

Мовленнєво-комунікативний компонент нам уявляється як такий, що й сам має складники. Спираючись на досвід науковців (питанням структури комунікативної компетентності присвячені праці Н. Ашиток, Ю. Вторнікової, С. Скворцової, Л. Плака, О. Шломенко та ін.), ми можемо виділити такі значущі складові частини цього компонента:

Лінгвістичний компонент включає знання фонетики, орфографії, лексики, граматики, стилістики та синтаксису, а отже, здатність розуміти, створювати значну кількість правильно побудованих речень за допомогою надбаних знань і вміння їх поєднання. Майбутній фахівець із будівництва та цивільної інженерії повинен мати навички щодо їх застосування.

М. Пентилюк наголошує: «Мовну компетентність складають знання особистості про саму мову, її граматичну структуру, словниковий склад, історію і закони її розвитку; роль мови у ментальності народу, у суспільному житті, розвитку інтелекту; вміння давати оцінку кожному з рівнів мовної системи, розрізняти мовні категорії, здатність усвідомлювати мову як своєрідну знакову систему, що забезпечує мислення людини, формування думок і почуттів» (Пентилюк, 2011: 45).

Мовленнєвий (вербальний) компонент. У мовленнєвому компоненті, як вважають провідні науковці, виділяють три складові частини: інтерактивну (взаємодію), комунікативну (прийом, передачу інформації та обмін нею), перцептивну (сприйняття і розуміння людьми один одного). Мовлення є цілеспрямованим використанням мови для регуляції взаємодії між людьми (Бацевич, 2004: 25). Мовлення – це мова в дії, по тому, наскільки розвинуте мовлення, можна скласти уявлення про те, настільки людина вміє користуватися мовними засобами. Видами мовленнєвої діяльності (за О. Гойхманом і Т. Надейною) є слухання, читання, письмо й усне мовлення (говоріння). Їх бачення поділяє вітчизняний науковець М. Пометун.

Діяльність майбутніх фахівців із будівництва та цивільної інженерії передбачає здійснення професійної комунікації, а саме: вміння грамотно, чітко, логічно, конструктивно, послідовно, стилістично правильно надавати інформацію під час комунікативного акту, сприймати, розуміти, водночас аналізувати отримані повідомлення. Професійне спілкування передбачає швидке реагування на ситуацію, дотримуючись всіх мовленнєвих норм, зміну предмета бесіди, усвідомлення й попередження будь-яких комунікативних конфліктів, можливість реалізувати монологічне, діалогічне та полілогічне спілкування у межах фахової діяльності. Вміння вести ділове листування з партнерами та скласти документацію за допомогою писемного мовлення; володіти професійними термінами.

Важливе місце у процесі комунікації посідають вербальні та невербальні засоби спілкування, які між собою тісно взаємодіють. Невербальні засоби спілкування є також невід'ємною складовою частиною комунікативної компетентності майбутніх фахівців із будівництва та цивільної інженерії та допомагають передавати інформацію за допомогою поз, міміки, пантоміміки і т. д. Психологи виділяють також невербальні складники мовної поведінки – тембр голосу, висоту, інтонацію, гучність, які забезпечують вираження емоцій у мові та розуміння емоційного стану мовця, а також суб'єктивного сенсу висловленого (Дружинін: 2001: 115).

Невербальна комунікація передбачає не тільки обмін неформальними у слова повідомленнями між суб'єктами, а й також їхню інтерпретацію. Засоби невербальної комунікації (зовнішній вигляд, пантоміміка, міміка, контакт очей, міжособистісний простір тощо) є носіями професійно й особистісно значущої інформації. Використання

і розуміння учасниками комунікації невербальних засобів допомагає істотно підвищити ефективність взаємодії, обміну інформацією (Волкова, 2006: 148).

Соціолінгвістичний компонент передбачає вміння оцінити та застосувати під час мовленнєвого спілкування контекстуальну доречність мовних одиниць для реалізації комунікативної функції. Цей компонент включає в себе вміння використовувати мовні кліше відповідно до конкретної професійної ситуації. Соціолінгвістичний компонент розглядають як спроможність до ефективної взаємодії з оточенням завдяки розумінню себе та інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин та умов соціального середовища. Адекватна оцінка себе, свого психологічного потенціалу, а також потенціалу партнера – учасника процесу комунікації. Готовність і вміння будувати контакт із людьми, внутрішні засоби саморегуляції комунікативних дій; знання, вміння і навички конструктивного спілкування (Ільїна, 2007: 73–74).

Лінгвокультурний компонент є важливою складовою частиною будь-якої комунікації. Суб'єкти процесу комунікації здобувають із культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і зорових форм, як символічних, так і образних, що дає їй можливість синтезувати, класифікувати будь-які епізоди соціальної взаємодії. Вимоги до комунікації в умовах безпосередньої міжкультурної комунікації значно вищі, ніж у межах рідної культури, оскільки людині необхідно знати не тільки загальні правила процесу комунікації й механізми досягнення взаєморозуміння, а й лінгвокультурні особливості. Важливість цього аспекту полягає у тому, що постійно потрібно враховувати культурні відмінності учасників комунікації, вміти відчувати найменші зміни у комунікативній ситуації та поведінці співрозмовника, щоб вчасно відреагувати та, за потреби, внести зміни у процес ділового спілкування.

Для отримання зазначеного результату під час комунікації майбутнім фахівцям із будівництва та цивільної інженерії бажано знати характерні особливості тієї культури, із представниками якої на конкретному етапі здійснюються ділові перемовини; усвідомлювати можливі причини виникнення міжкультурних конфліктів і проявляти комунікативну толерантність.

Ф. Бацевич розглядає поняття «комунікативна толерантність» як основу міжособистісної толерантності. На його думку, це комплексне поняття, яке включає в себе дотримання законів, правил,

конвенцій, постулатів, максимум неконфліктного спілкування, культури мовлення, всіх складників категорії ввічливості та багатьох інших чинників міжособистісної інтеракції із застосуванням засобів мови (Бацевич, 2004: 226).

Комунікативно-мовленнєву складову частину професійно-комунікативної компетентності неможливо розглядати відокремлено від професійної діяльності. Сучасний розвиток будівельної галузі вказує на необхідність формування комунікативної компетентності. Тому мовленнєво-комунікативний компонент розглядаємо «через призму його професійної діяльності як системи знань, навичок і особистісних якостей, необхідних для здійснення ефективної комунікації у професійній діяльності» (Літвінчук, 2018: 48).

Професія майбутнього фахівця з будівництва та цивільної інженерії передбачає уміння спілкуватися. Професійна діяльність передбачає постійну комунікацію між суб'єктами – учасниками виробничого процесу. На наш погляд, важливим є використання на заняттях з української мови за професійним спрямуванням не тільки дидактичних ігор, комунікативно-ситуативних завдань, кейс-методу,

а й мовленнєвих завдань різних типів: репродуктивних, продуктивних і творчих. Формуванню комунікативної компетентності активно сприяє залучення під час освітнього процесу ділових бесід, дискусій на професійні теми. У спілкуванні важливу роль відіграють знання та доречне використання термінів і професіоналізмів.

Висновки. Проаналізувавши праці провідних педагогів, лінгвістів, психологів, ми бачимо, що більшість із них вважають складовими частинами комунікативної компетентності лінгвістичні, мовленнєві та невербальні складники й особливу увагу приділяють лінгвокультурному та соціолінгвістичному аспекту як невід'ємним компонентам мовленнєво-комунікативної компетентності. Важливим є органічне поєднання усіх змістових компонентів комунікативно-мовленнєвої компетентності для формування професійно-комунікативної компетентності.

Перспективи подальшого вивчення досліджуваної проблеми вбачаємо у впровадженні у практику закладів вищої освіти методики формування комунікативної компетентності студентів – майбутніх фахівців із будівництва та цивільної інженерії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 345 с.
2. Боровець О. В. Формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки. *Іноватика у вихованні*. 2016. Вип. 4. С. 82–89.
3. Бутенко Т. О. Формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2011. 274 с.
4. Волкова Л. П. Професійно-педагогічна комунікація : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 256 с.
5. Вторникова Ю. С. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2013. 322 с.
6. Ільїна О. О. Комунікативна компетентність педагога як чинник підвищення педагогічної культури. *Питання професійної підготовки фахівців у сучасних педагогічних дослідженнях* : збірник наукових праць. Харків : Стиль-Іздаг. 2007. С. 70–76.
7. Корніяк О. М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2009. № 3. С. 180–194.
8. Куниціна В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение : учебник. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 544 с.
9. Літвінчук А. Т. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх інженерів-технологів у процесі гуманітарної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Рівне, 2018. 283 с.
10. Павленко О. О. Формування комунікативної компетентності фахівців митної служби в системі неперервної освіти : дис. ... док. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2005. 447 с.
11. Пентиліок М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
12. Психологія : учебник / под общ. ред. В. Н. Дружинина. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 656 с.
13. Психологія общения. Компетентность в общении как ресурс психического здоровья : учебно-методическое пособие / сост. Т. В. Скутина. Красноярск : СФУ, 2012. С. 62.
14. Хом'як А. П. Педагогічні технології формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2010. 20 с. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/1064>.

REFERENCES

1. Batsevich F. S. *Osnovy komunikativnoi lingvistyky*. [Fundamentals of communicative linguistics]: textbook, Kyiv: Academy, 2004. p. 345 [in Ukrainian].
2. Borovets O. V. *Formuvannia komunikativnoi kompetentnosti maybutnikh pedahohiv u protsesi profesiynoi pidhotovky*. [Formation of communicative competence of future teachers in the process of professional preparation]. *Innovation in education*, Rivne State Humanities University. 2016. Vol. 4, pp. 82–89 [in Ukrainian].

3. Butenko T. O. Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maybutnikh inzheneriv u protsesi vyvchennia psykholoho-pedahohichnykh dystsyplin. [Formation of communicative competence of future engineers in the process of studying psychological and pedagogical disciplines]: dissertation. ... Ph.D.: 13.00.04. Kharkiv, 2011. p. 274 [in Ukrainian].
4. Volkova L. P. Profesiino-pedahohichna komunikatsiia. [Professional-pedagogical communication]: Tutorial. Kyiv: Publishing Centre "Academy", 2006. p. 256 [in Ukrainian].
5. Vtornikova U. S. Formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv u protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin. [Formation of professional-communicative competence of future primary school teachers in the process of studying specialized disciplines]: dissertation. ... Ph.D.: 13.00.04. Odesa, 2013. p. 322 [in Ukrainian].
6. Ilina O.O. Komunikatyvna kompetentnist pedahoha yak chynnyk pidvyschennia pedahohichnoi kultury [Communicative competence of the teacher as a factor of increasing pedagogical culture]. *Pytannia profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv u sychasnykh pedahohichnykh doslidzhenniach*. Kharkiv, 2007. pp. 70–76.
7. Korniiaka O. M. Suchasni pidhody do vyvchennia komunikatyvnoi kompetentnosti osobystosti. [Modern approaches to the study of communicative competence of the individual]. *Problems of modern psychology*, 2009. № 3. pp. 180–194 [in Ukrainian].
8. Kunitsyna V. N., Kazarinova N. V., Pogolsha V. M. Mezhlchnostnoe obshhenie. [Interpersonal communication]: Textbook for universities. St. Petersburg: Piter, 2001. p. 544 [in Russian].
9. Litvinchuk A. T. Formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti maybutnikh inzheneriv-tekhnologiv u protsesi humanitarnoi pidhotovky. [Formation of professional-communicative competence of future engineers-technologists in the process of humanitarian training]: dissertation. ... Ph.D.: 13.00.04. Rivne, 2018. p. 283 [in Ukrainian].
10. Pavlenko O. O. Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti fakhivtsiv mytnoi sluzhby v systemi neperervnoi osvity. [Formation of communicative competence of customs specialists in the system of continuing education]: dissertation. ... Doctor of Science: 13.00.04. Kyiv, 2005. p. 447 [in Ukrainian].
11. Pentyliuk M. I. Aktual'ni problem suchasnoi lnhvodudaktyky. [Actual problems of modern linguodidactics]: Digest of articles. Kyiv: Lenvit, 2011. p. 256 [in Ukrainian].
12. Psihologiya. Uchebnik dlya gumanitarnykh vuzov / Под общ. ред. [Psychology. Textbook for humanitarian universities] / Under gen. ed. V. N. Druzhinina. St. Petersburg: Piter, 2001. p. 656 [in Russian].
13. Psihologiya obshheniya. Kompetentnost v obshchenii kak resurs psihologicheskogo zdorovya. [Communication psychology. Competence in communication as psychological health resource]: Teaching aid.
14. Khomiak A. P. Pedahohichni tekhnologii formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti starshoklasnykiv u procesi vyvchennia predmetiv humanitarnoho tsyклу. [Pedagogical technologies of the formation of communicative competence of high school students in the process of studying the subjects of the humanitarian cycle]: (Extended abstract of Candidate's thesis). 2010, p. 20. [in Ukrainian].